

Lapin yliopisto
PL 122
96101 Rovaniemi

VIOLA -väkivallasta vapaaksi ry
Savilahdenkatu 24
50100 Mikkeli

Oikeusministeriölle

29.11.2017

ASIA: OIKEUSMINISTERIÖN LAUSUNTOPYYNTÖ TYÖRYHMÄN MIETINNÖSTÄ "LAPSENHUOLTOLAIN UUDISTAMINEN" (OM MIETINTÖJÄ JA LAUSUNTOJA 47/2017)

VIITE: Lapsenhuoltolain uudistaminen. Lausuntopyynnön diaarinumero: OM 31/41/2015

Oikeusministeriö asetti 30.9.2016 työryhmän valmistelemaan ehdotusta lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain (361/1983) uudistamiseksi. Lain uudistamisella on tarkoitus parantaa lapsen oikeutta osallistua häntä koskevien asioiden käsittelyyn ja korjata lakia vastaamaan paremmin yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin, kuten perheiden monimuotoistumiseen. Oikeusministeriön työryhmä ehdottaa uudistuksia lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaan lakiin sekä vähäisiä muutoksia eräisiin muihin lakeihin. Esityksen keskeisin tavoite on parantaa lapsen edun toteutumista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa. Lakiehdotuksilla pyritään vahvistamaan lapsen osallisuutta häntä koskevien asioiden käsittelyssä ja tehostamaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien asioiden oikeuskäsittelyä. Lain uudistaminen on kirjattu hallitusohjelmaan. Lait ehdotetaan tulevan voimaan noin puolen vuoden kuluttua siitä, kun ne on hyväksytty ja vahvistettu.

ESITÄMME LAUSUNTONAMME SEURAAVAA

Yleiset huomiot

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain muuttaminen vastaamaan paremmin yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia on erittäin tarpeellinen. Lakiehdotukset ovat lähtökohtaisesti hyviä ja tarkoituksenmukaisia. On tärkeää, että lain uudistamisella pyritään vahvistamaan lapsen oikeutta ilmaista näkemyksensä huoltoa ja tapaamista koskevissa asioissa. Tutkimukset ovat osoittaneet, että lasten sensitiivisiä ja ristiriitaisiakin kokemuksia on mahdollista selvittää ja kuulla (esim. Nikupeteri & Laitinen 2017). Lapsen autenttisen tiedon saaminen edellyttää kuitenkin ammattitaitoa ja aikaa, ja se on tärkeää ottaa huomioon ammattilaisten koulutuksessa sekä resursseissa.

Myös muutosehdotukset liittyen lapsen oikeuteen ylläpitää muita hänelle tärkeitä ihmissuhteita sekä lapsen mahdollisuus tavata hänelle erityisen läheistä henkilöä, jonka kanssa hänellä on lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattuna vakiintunut suhde, ovat hyviä. Muutokset ovat lapsilähtöisiä ja purkavat vahvaa kulttuurista käsitystä siitä, että yksistään biologiset vanhemmat ovat lapselle tärkeitä kiintymyssuhteita, suojaa ja turvaa tuovia sekä heidän kehitystään tukevia (Nikupeteri 2016a; Kinnunen 2016).

Olemme kuitenkin huolestuneita siitä, että osa lakiehdotuksista ei huomioi riittävästi erotilanteiden erilaisuutta. Lakiehdotukset ovat toimivia suurimmassa osassa erotapauksia eli tilanteissa, jotka ovat riittämättömiä tai niissä ilmenee tavanomaista vanhempien välistä erimielisyyttä, epäsuopua ja mustasukkaisuutta. Jos perheessä on ollut väkivaltaa yhteiselon aikana, muodostaa erotilanne uhan sen jatkumiselle tai jopa raaistumiselle. Väkivalta voi jatkua eri muotoisena eron jälkeen, esimerkiksi vainona, ja se voi äärimmillään edetä henkirikoksiin. (Nikupeteri ym. 2017; Piispa ym. 2012.) Vanhempien eron jälkeisessä väkivallassa lasten arkea voivat varjostaa pelko, turvattomuus, fyysinen väkivalta sekä äitiin tai lapsiin itseensä koskevat tappouhkaukset (Nikupeteri & Laitinen 2015; Nikupeteri ym. 2015; Nikupeteri 2016c). Lisäksi on tärkeä tiedostaa se, että lapset omaksuvat näissä tilanteissa erilaisia toimija-asemia, rakentavat turvallisuuttaan ja pyrkivät selviytymään eron jälkeisen väkivallan tilanteissa. Tämä vaikeuttaa avun ja tuen tarpeiden tunnistamista. (Nikupeteri ym. 2015; Laitinen ym. 2018.)

Lähtökohtaisesti on hyvä, että työryhmän mietinnössä (s. 13–14) on otettu huomioon naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista käsittelevän Euroopan neuvoston yleissopimuksen, Istanbulin sopimuksen, artikla 31, joka käsittelee huoltajuutta, tapaamisoikeutta ja turvallisuutta. Artiklan ensimmäisessä kappaleessa pyydetään ottamaan huomioon soveltamisalaan kuuluvat väkivaltatapaukset. Näin onkin pyritty tekemään lakiehdotuksissa. Erityisesti lapsen huoltoa koskevaan 1 § tehty lisäys, että lasta on suojeltava kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä, tukee artiklaa. Sosiaali-, terveys- ja oikeusviranomaisten tiedot eron jälkeisestä väkivallasta ja vainosta ovat kuitenkin osoittautuneet puutteelliseksi. Pahimmillaan se, että ammattilaiset eivät tunnista sukupuolistuneen väkivallan dynamiikkaa, eivätkä tiedä lainsäädännön periaatteita ja tulkitsevat siten virheellisesti perheiden tilanteita ja omia mahdollisuuksiaan auttaa, mahdollistaa puutteellisen väkivaltatiedon varassa olevien ammattilaisten tahattoman rakenteellisen väkivallan sekä uhrin ja lasten oikeuksien ja turvallisuuden vaarantamisen erotilanteissa (Niemi ym. 2017; Nikupeteri 2016b; Nikupeteri ym. 2017).

Lakiehdotusten yksityiskohtainen tarkastelu

Käsitlemme seuraavaksi yksityiskohtaisesti lakiehdotuksissa kriittisinä pitämiämme kohtia. Huomiomme pohjautuvat naisten ja lasten eron jälkeistä vainoa ja väkivaltaa käsitteleviin tutkimuksiin, jotka pohjautuvat tiiviiseen yhteistyöhön Ensi- ja turvakotien liiton Mikkelin ja Oulun jäsenyhdistysten Varjo-hankkeen kanssa. Varjo-hankkeessa (2012-2017) pyritään lisäämään eron jälkeistä väkivaltaista vainoa kokevien perheiden turvallisuutta ja ennaltaehkäisemään vainoa (www.varjohanke.fi). Tutkimusten mukaan naiset ovat heteroseksuaalisissa suhteissa miehiä useammin vainon kohteena ja miehet sen tekijöinä (esim. Tjaden & Thoennes 1998; Dovelius ym. 2006; Spitzberg & Cupach 2007). EU:n laajuisen naisiin kohdistuvan väkivallan tutkimuksen mukaan 9 % naisista on joutunut entisen kumppanin vainon kohteeksi (FRA 2014). Vastaavasti Yhdysvalloissa tehty tutkimus kertoo, että 10,7 % naisista on ollut entisen kumppanin vainon kohteena jossain elämänvaiheessaan, kun miesten uhriluku on 2,1 % (Breiding ym. 2014). Eron jälkeisen vainon uhrin jäivät tunnistamatta palvelujärjestelmässä (Nikupeteri

2016a) tai he voivat tulla tulkituiksi vieraannuttavana vanhempana, ei-suojelevana äitinä, vainoharhaisena naisena tai epäjohtonmukaisena uhrina (Nikupeteri 2016c). Yleisemminkin parisuhteissa tapahtuvassa väkivallassa naiset ovat uhreina ja miehet sen tekijöinä (esim. Piispa & Heiskanen 2017, 73–74).

2 § Tapaamisoikeus

Tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapselle oikeus luoda ja säilyttää myönteinen ja läheinen suhde vanhempaansa. Lähtökohta on tärkeä, mutta siihen ei tule suhtautua suoraviivaisesti jokaisen lapsen kohdalla. Väkivaltatilanteissa lasten suhteet biologisiin vanhempiin eivät ole yksiselitteisesti myönteisiä tai läheisiä, vaan ristiriitaisesti hyviä ja pahoja, häilyviä, pelottavia ja uhkaaviakin, eivätkä lapset aina halua säilyttää ja ylläpitää sellaisia suhteita (Forsberg 2005; Överlien & Hydén 2009; Hurtig 2013; Laitinen ym. 2018). Lakiehdotuksen kohdat, että lapsen kummankin vanhemman on omalta osaltaan myötävaikutettava tapaamisoikeuden toteutumiseen ja, että vanhemman on kasvatustehtäväänsään vältettävä kaikkea, mikä on omiaan aiheuttamaan haittaa lapsen ja toisen vanhemman väliselle suhteelle, ovat ongelmallisia eron jälkeisen väkivallan ja vainon näkökulmasta. Väkivallan ja vainon kohteena oleva vanhempi usein pyrkii alistaiseen asemansa vuoksi myötävaikuttamaan tapaamisten toteutumiseen, ettei leimautuisi vanhemmaksi, joka ei halua lapsen pitävän yhteyttä vanhempaan, jonka luona lapsi ei asu (ks. Häkkänen-Nyholm 2017). Uhrit kokevat tapaamisoikeuden myötävaikuttamisen ulkoa päin tulevana velvollisuutena ja rakenteellisena väkivaltana, mikä ei huomioi perheiden yksilöllisiä tilanteita, väkivaltaa ja jopa vahvistaa olemassa olevaa hengen uhkaa (Nikupeteri 2016b). Tutkimustietoon nojautuen näemme hyvänä ratkaisuna sen, ettei työryhmä ole pitänyt perusteltuna ehdottaa vieraannuttamisen tai muun tapaamisoikeuden estämisen kriminalisointia mietinnössään (s. 34–35). Rikostunnusmerkistön täsmällisyyden ja tarkkarajaisuuden vaatimusten sekä näyttökysymysten osalta vieraannuttamisen kriminalisointi on problemaattista myös siksi, että eron jälkeisen vainon ja väkivallan uhrien toiminta voi näyttäytyä ammattilaisille vieraannuttamisena sen sijaan, että heidän toimintansa ymmärrettäisiin keinona turvata itsensä ja lapsensa (ks. Nikupeteri 2016b; Häkkänen-Nyholm 2017).

5 a § Velvollisuus ilmoittaa aiotusta muutosta

Lakiehdotuksen mukaan lapsen vanhemman on ilmoitettava toiselle vanhemmalle aikomuksestaan muuttaa asuinpaikkaansa, jos muutolla olisi vaikutusta lapsen huollon tai tapaamisoikeuden toteutumiseen. Ilmoitus on tehtävä hyvissä ajoin ja, jos mahdollista, vähintään kolme kuukautta ennen aiottua muuttoa. Ilmoituksen saa jättää tekemättä, jos se on välttämätöntä lapsen tai asuinpaikkaansa muuttavan henkeen, terveyteen tai vapautteen kohdistuvan välittömän ja vakavan uhan torjumiseksi.

Pyydämme kiinnittämään huomiota lakiehdotuksen viimeiseen virkkeeseen, jossa ilmoituksen *saa jättää tekemättä*, jos se on välttämätöntä lapsen tai asuinpaikkaansa muuttavan henkeen, terveyteen tai vapautteen kohdistuvan välittömän ja vakavan uhan torjumiseksi. Eron jälkeisen väkivallan tutkimus tuo esiin, että uhrit tarvitsevat näissä ratkaisuissa tuekseen ammattilaisten arviointia ja päätöksentekoa. Jos lapsi tai asuinpaikkaansa muuttava kokee henkeen, terveyteen tai vapautteen kohdistuvaa välitöntä ja vakavaa uhkaa, tulisi muuttoaikene ilmoittamatta jättäminen olla velvoittavaa. Eron jälkeisen vainon uhrit voivat joutua vaihtamaan paikkakuntaa usein ja heidän turvaamisen kannalta on tärkeää, ettei uusi asuinpaikka tule entisen puolison, vainoajan tietoon. Velvollisuus ilmoittaa aiotusta muutosta edellyttää ammattilaisilta moniulotteista uhrien/perheiden turvallisuuden ja riskin arviointia (Nikupeteri 2016a; Laitinen ym. 2017; Nikupeteri ym. 2017).

9 b § Tuetut ja valvotut tapaamiset sekä valvotut vaihdot

Lähtökohtaisesti esityksessä on hyvää se, että lapsen ja vanhemman välisten tapaamisten määräämisestä tuetuiksi ja valvotuiksi säädetään erikseen. Työryhmän muistiossa mainitaan (s. 33), että tapaamisten toteuttaminen valvottuna olisi viimesijaisin vaihtoehto. Muutosehdotuksen on tarkoitus täydentää sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) lapsen ja vanhemman välisten tapaamisten valvonnasta olevia säännöksiä (27 §). Tuetut ja valvotut tapaamiset eivät tutkimusten mukaan ole kaikissa tapauksissa lasten kannalta paras viimesijainen ratkaisu, vaan tapaamisten epääminen tulisi olla viimesijainen vaihtoehto (Nikupeteri 2016a, 158; Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007, 32). Lapsia koskevan turvallisuuden ja riskin arviointi tulisi ottaa aiempaa vahvemmin huomioon tapaamisten harkinnassa ja suunnittelussa, jos perheessä on ilmennyt väkivaltaa (Laitinen ym. 2017). Lisäksi tapaamisten valvonta ei ole aina riittävä, vaan rinnalle tarvitaan myös aktiivista vanhemmuustyöskentelyä väkivallan tunnistamiseksi sekä muutoksen aikaansaamiseksi vanhemman toiminnassa.

9 d § Tapaamisoikeuden turvaaminen

Lakiehdotuksen mukaan tuomioistuin voi tapaamisoikeudesta päättäessään velvoittaa vanhemman tai huoltajan, jonka luona lapsi asuu, sakon uhalla sallimaan tapaamiset sekä ryhtymään muihin tapaamisten toteuttamiseksi tarvittaviin toimiin siten kuin päätöksessä määrätään, jos tämän vanhemman tai huoltajan aikaisemman toiminnan perusteella on aihetta epäillä, että hän ei tulisi vapaaehtoisesti noudattamaan tapaamisoikeutta koskevaa päätöstä.

Tuomioistuimen mahdollisuus asettaa uhkasakko lapsen kanssa asuvalle vanhemmalle varmistamaan tapaamisoikeuden toteutumista voi pahimmillaan lisätä väkivallan kohteena olevan vanhemman kokemusta siitä, että uhkasakon välttämiseksi hänen tulee antaa lapsen ja vanhemman tavata väkivallasta huolimatta. Vaikka eron jälkeisessä väkivallassa ja vainossa pääasiallisena uhrina ja kohteena on puoliso, ovat lapset eri tavoin osallisina ja joutuvat väkivallan kohteeksi. Lapsen ja isän tapaamiset toimivat usein väkivallan jatkamisen keinoina (Nikupeteri & Laitinen 2015; Nikupeteri 2016a; Nikupeteri ym. 2017). Uhkasakon asettaminen edellyttää tuomioistuimilta monipuolista tietoa perheen tilanteesta, väkivallasta sekä vanhempien valtasuhteista. Jotta lakiehdotus olisi toimiva väkivallan uhrien näkökulmasta, se edellyttää sosiaali- ja oikeustoimen viranhaltijoilta erittäin hyvää perehtyneisyyttä sukupuolistuneen väkivallan, eron jälkeisen väkivallan ja lasten kokeman väkivallan muodoista ja dynamiikasta, missä on nykyisellään merkittäviä puutteita (Niemi ym. 2017; ks. esim. Husso ym. 2012).

Tietojensaantioikeuden vahvistaminen

Tietojensaantioikeuteen liittyen säädetään mahdollisuudesta sopia tietojensaantioikeuden antamisesta vanhemmalle, joka ei ole lapsen huoltaja. Jos tietojensaantioikeudesta on sovittu yleisesti, se koskee lasta koskevien tietojen saamista kaikilta viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta. Tietojensaantioikeudesta voidaan kuitenkin sopia myös yksilöidymmin.

Eron jälkeisen vainon tutkimukset ovat osoittaneet, kuinka liian laaja tiedonsaantioikeus voi vaarantaa vainon kohteena olevan vanhemman ja lapsen turvallisuutta. Jos vanhempi, joka ei ole lapsen huoltaja, saa viranomaisten kautta tietoonsa esimerkiksi huoltajan ja lapsen uuden asuinpaikan osoitteen, voi se

mahdollistaa vainon jatkumisen – seuraamisen, tarkkailun ja kotiin tunkeutumisen uudessa asuinpaikassa. Tutkimukset korostavat sitä, että tietojensaantioikeuden sopiminen yksilöidysti vainotilanteissa on tärkeää. (Nikupeteri 2016a.)

Lausunnon keskeiset viestit

- 1) Lakiehdotuksessa tulee huomioida lapsiystävällisten käytäntöjen toteuttaminen osana lapsen huollon ja tapaamisoikeuden arviointia ja päätöksentekoa.
- 2) Lakiehdotuksessa tulee vahvistaa eron jälkeisen erimuotoisen väkivallan huomioimista ja siten lasten turvallisuuden arviointia osana lapsen huollon ja tapaamisoikeuden kysymyksiä.
- 3) Lakiehdotuksessa tulee varmistaa, että sosiaali-, terveys- ja oikeusviranomaisilla on riittävästi osaamista arvioida ja tehdä päätöksiä liittyen lapsen huollon ja tapaamisoikeuden kysymyksiin erilaisissa eron jälkeisen väkivallan ja vainon tilanteissa.

Suomen Akatemian rahoittaman Lasten tietävä toimijuus yksityisissä, moniammatillisissa ja yhteiskunnallisissa prosesseissa – Tapauksena vanhempien eron jälkeinen vaino (nro. 308470) -hankkeen tutkijaryhmä.

Merja Laitinen
YTT, Professori, sosiaalityö
Hankkeen vastuullinen johtaja

Anna Nikupeteri
YTT, Tutkijatohtori, sosiaalityö

Mirva Lohiniva-Kerkelä
OTT, Apulaisprofessori, oikeustieteet

Tuija Turunen
KT, Professori, kasvatustieteet, opettajankoulutus

Arto Kauppi
Yliopistonlehtori, julkisoikeus

Kati Kallinen
Yliopistonlehtori, sosiaalityö

Sirkku Mehtola
VARJO-hanke, VIOLA -väkivallasta vapaaksi ry

Jaana Kinnunen
VARJO-hanke, VIOLA -väkivallasta vapaaksi ry

Kirjallisuutta

- Breiding, M.J., J. Chen, and M. C. Black. 2014: Intimate Partner Violence in the United States — 2010. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/cdc_nisvs_ipv_report_2013_v17_single_a.pdf (Viitattu 8.11.2017)
- Dovelius, Anna Mia & Öberg, Jonas & Holmberg, Stina 2006: Stalking in Sweden. Prevalence and prevention. Brottsförebyggande rådet, Stockholm. <http://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800024961/2006> (Viitattu 8.11.2017)
- Forsberg, Hannele 2005: "Talking feels like you wouldn't love Dad anymore": Children's Emotions, Close Relations and Domestic Violence. Teoksessa Eriksson, Maria, Hester, Marianne, Keskinen, Suvi & Pringle, Keith (toim.) Tackling men's violence in families: Nordic issues and dilemmas. Policy Press, Bristol, 49–66.
- FRA European Union Agency for Fundamental Rights 2014: Violence against Women: An EU-wide survey. Main results. Luxembourg.
- Kinnunen, Jaana 2016: Kun väkivalta ei päättynyt eroon. Tutkimus lastenvalvojen työkäytännöistä eron jälkeisen väkivallan ja vainon tilanteissa. Ammatillinen lisensiaatintutkimus. Lapin yliopisto.
- Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007: Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus. https://oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/karajaoikeuspainotteistenlaatuhankeidenraportit/2007/adfxFnZrb/Lapsen_huolto_tapaamisoikeus_ja_elatus.pdf (Viitattu 22.11.2017)
- Hurtig, Johanna 2013: Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkivalta. Vastapaino. Tampere.
- Husso, Marita, Virkki, Tuija, Notko, Marianne, Holma, Juha, Laitila, Aarno & Mäntysaari, Mikko 2012: Making Sense of Violence Intervention in Professional Health Care. Health and Social Care in the Community 20 (4), 347–355.
- Häkkinen-Nyholm, Helinä 2017: Vainon uhri vai vainon uhriksi tekeytyvä lapsen vanhemmasta vieraannuttaja. Teoksessa Laitinen, Merja & Kinnunen, Jaana & Hannus, Riitta: Varjosta valoon. Eron jälkeisen vainon tunnistaminen, katkaisu ja uhrien selviytymisen tukeminen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki, 83–101.
- Laitinen, Merja & Kinnunen, Jaana & Hannus, Riitta 2017: Varjosta valoon. Eron jälkeisen vainon tunnistaminen, katkaisu ja uhrien selviytymisen tukeminen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki.
- Laitinen, Merja & Nikupeteri, Anna & Hurtig, Johanna 2018: Häiritsevä tieto ja toimijuus – Lapset vanhempien eron jälkeisessä vainossa. Teoksessa Valkonen, Jarno (toim.): Häiritsevä yhteiskuntatutkimus. Lapland University Press. Rovaniemi. Tulossa.
- Niemi, Johanna & Kainulainen, Heini & Honkatukia, Päivi (toim.) 2017: Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Vastapaino. Tampere.
- Nikupeteri, Anna 2016a: Vainottuna. Eron jälkeisen vainon tunnistaminen ja uhrien kohtaaminen. Acta Universitatis Lapponiensis 336. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Nikupeteri, Anna 2016b: Professionals' critical positionings of women as help-seekers: Finnish women's narratives of help-seeking during post-separation stalking. *Qualitative Social Work*.
<https://doi.org/10.1177/1473325016644315>

Nikupeteri, Anna 2016c: Stalked lives: Finnish women's emotional experiences of post-separation stalking. *Nordic Social Work Research*. <http://dx.doi.org/10.1080/2156857X.2016.1192055>

Nikupeteri, Anna & Laitinen, Merja 2015: Children's Everyday Lives Shadowed by Stalking: Postseparation Stalking Narratives of Finnish Children and Women. *Violence and Victims* 30(5), 830–845.

Nikupeteri, Anna & Laitinen, Merja 2017: Lasten sensitiivisten kokemusten tutkimisen metodologiset valinnat – Esimerkkinä vanhempien eron jälkeisen vainon tutkimusprosessi. *Kasvatus & Aika* 11 (1), 6–23. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=824 (Viitattu 29.11.2017)

Nikupeteri, Anna & Lappi, Carita & Lohiniva-Kerkelä, Mirva & Kauppi, Arto & Laitinen, Merja 2017: Potentiaalisesti tappava parisuhde? Erotilanteen uhkaavuus ja uhrien suojaamisen edellytykset sukupuolistuneen väkivallan viitekehyksessä. *Oikeus* 46(3), 290–309.

Nikupeteri, Anna & Tervonen, Harriet & Laitinen, Merja 2015: Eroded, Lost or Reconstructed? Security in Finnish Children's Experiences of Post-Separation Stalking. *Child Abuse Review* 24(4), 285–296.

Piispa, Minna & Heiskanen, Markku 2017: Sukupuoli ja väkivalta tilastoissa. Miksi tarvitaan tietoa väkivallan yleisyydestä? Teoksessa Niemi, Johanna & Kainulainen, Heini & Honkatukia, Päivi (toim.): *Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma*. Vastapaino. Tampere, 68–86.

Piispa, Minna & Taskinen, Jukka & Ewalds, Helena: *Selvitys perhe- ja lapsen- surmien taustoista vuosilta 2003–2012* 2012. Sisäasiainministeriön julkaisut 35/2012. Sisäasiainministeriö. Helsinki.

Spitzberg, Brian H. & Cupach, William R. 2007: The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature. *Aggression and Violent Behavior* 12(1), 64–86.

Tjaden, Patricia & Nancy Thoennes 1998: *Stalking in America: Findings from the National Violence against Women Survey*. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/169592.pdf> (Viitattu 29.11.2017)

Överlien, Carolina & Hydén Margareta 2009: Children's actions when experiencing domestic violence. *Childhood* 16(4), 479–496.